

75/

9/ 345

ДАНИЛО М. НЕНАДОВИЋ
БИБЛИОТЕКА ПУКОВНИК
НАРОДНЕ СНУПШТИНЕ
БР 6069.

ДВА ЈУРИША
НА ЗАКЉУЧКУ ПРВЕ БИТКЕ
У

ДОБРУЦИ

У БОРБАМА
ПРВЕ СРПСКЕ
ДОБРОВОЉАЧКЕ ДИВИЗИЈЕ

5-7 СЕПТЕМБРА 1916 ГОД.

Прештампано из војног месечног листа „Ратника“ св. II. 1950.
са додатком: картс Добруце, скине бојишта код Кокаре
и јеанс сликс.

МБ. 56. 345

345 . 5 . 200

„ОСМЕСИ ПОБЕДЕ“

Јевгово Краљевско Височанство

Престолонаследник-Регент

АЛЕКСАНДАР

поздравља добровољце из Добруде при њиховом доласку
на Солунски фронт 1. јануара 1918. год. у логору Микри.

ГЛАВНИ ОДБОР
САВЕЗА РАТНИХ ДОБРОВОЉАЦА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
К.бр. 2554/35
51. маја 1935 године
у Београду

Позната су дела духовних пејсара југословенског народног и државног Јединства и Независности који се за то највеће народно благо борише речју и пером. Вечна им хвала и слава!

Али и дела оних многих пејсара Срба, Хрвата и Словенаца, који први пут свесно и добровољно пођоше да са оружјем у руци заједнички изграде темељ сада наше малине Отаџбине Југославије, на својим сопственим костима, цементирајући га својом нештедима проливеном племенистом крвљу на бојном пољу у Добруци, -- та дивна дела тих многих „малих и незнаних“ с правом заслужују да се отрgnu од заборава. Дуг захвалности то захтева. То захтева и света дужност безусловног очувања склона стечених народног и државног Јединства и Независности: лепи примери из славне прошлости челичиће срца младих нараштаја, покazuјући им како треба делати и не штедети себе у најсветијој служби своме Народу...

Тај двоструки циљ има ова књига, чија је са држина раније штампана у месечном војном листу „Рашнику“; тај племенити циљ заслужује да се овој садржини даде најшира публикација кроз ову

иосебну књигу, коју сваки родољубиви дом југословенски ћрећа да има.

С тога Главни одбор „Савеза ратних добровољаца Краљевине Југославије“ најштоалије препоручује ову књигу „Два јуриша на закључку прве битке у Добруци“ у борбама I Српске добровољачке дивизије 5—7 септембра 1916 године.

Секретар,
Тодор Св. Гавански, с. р.

Претседник,
Главног Одбора
(М. П.) резервни пеш. потпуковник
Лујо Ловрић, с. р.

ДАНИЛО М. НЕНАДОВИЋ
пуковник

Д В А Ј У Р И Ш А
на закључку прве битке
у
Д О Б Р У Ц И
у борбама
ПРВЕ СРПСКЕ
ДОБРОВОЉАЧКЕ ДИВИЗИЈЕ
5-7 СЕПТЕМБРА 1916 ГОД.

Прештампано из војног месечног листа „Ратника“ св. II. 1930. г.
са додатком: карте Добруде, скице бојишта код Кокаре
и једне слике.

Два јуриша на закључку прве битке у Добруци

у борбама Прве Српске Добровољачке Дивизије

3.—7. септембра 1916. године.

У своме штампаном делу „Споменица Прве Српске Добровољачке Дивизије“ бригадни ћенерал г. Војин Максимовић, овековечно је један значајан период из минулог рата за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Постанак и формирање ове дивизије, а потом њене операције у Добруци 1916 године озарио је ћен. г. Максимовић у Споменици како стручњачки — светлошћу начела војне науке а кроз искуство службе начелника штаба ове дивизије, тако и искреном љубављу ратнога друга према ратним друговима, који добровољно дођоше да на жртвеник народне слободе и јединства приложе најскупоченије жртве — своје мађане животе.

За овакво обимно дело (180 страна великог формата), дело војно-историско, у коме је стручњачки изложена историја постанка и формирања целе једне дивизије од 4 пешадиска пука и осталих припадајући јој јединица, као и операције те дивизије у Добруци, а у вези са операцијама више дивизија

наших савезника Руса и Румуна противу више непријатељских дивизија Бугара, Турака и Немаца – за овакво дело, очевидно, била је потреба да не буде оптерећено епизодама, детаљним описима појединих борби појединих низих јединица, борби иначе достојних помена.

С тога, нама ратним друговима ќенерала г. Максимовића из Прве Српске Добровољачке Дивизије, нека је допуштено да поједине епизоде из борби у Добруци изложимо у оном истом племенинтом циљу, у коме је и ќенерал г. Максимовић *Сломеници Прве Српске Добровољачке Дивизије* објавио, у циљу садржаном у овим закључним редцима у *Сломеници*:

„Добровољци Прве Српске Добровољачке Дивизије, они који су се у редовима ове Дивизије јуначки борили у Добруци, својим су великим пожртвовањем за благо нашега народа и за стварање наше светле Данашњице, ушли у повесницу наше Отаџбине као њезини заслужни оснивачи; њиховим мушким држањем пред непријатељем они су постали јунаци међ јунацима, чији ће светао спомен живети док буде трајало нашега народа.“

*

* *

У *Ратнику* до сада није објављен ни један чланак о операцијама у Добруци 1916 године. А како *Сломеница Прве Српске Добровољачке Дивизије*, штампана у мањем броју примерака, није до-

шла, по свој вероватности, до руку већег броја читалаца *Ратника*, то ће несумњиво бити корисно да, ма и у најкраћим потезима, изложим општу ситуацију на Добруданском војишту и извесне најпотребније податке о операцијама на том војишту (према *Сломеници* ќен. Максимовића), те да би мој опис два јуриша у Добруци био у вези са претходним и следећим им догађајима.

*

14 августа 1916 год.¹⁾ Румунија је објавила рат Аустро-Угарској, пошто је недавно пре тога према закљученој војној конвенцији ступила уз сице Четврног Споразума. И према тој конвенцији Русија је имала упутити један свој корпус од две пешадиске и једне коњичке дивизије у Добруцу да тамо, са Источном групом III Румунске Армије, као споредне снаге штите од могућег напада бугарског јужни бок и позадину главне румунске снаге, која је имала вршити напад у правцу Ердеља.

Тај руски корпус био је „47 особени корпус“ (Руско-српски корпус), под командом ќенерала Јајончковског), у чијем су саставу биле: Прва Српска Добровољачка Дивизија,²⁾ 61 руска пешадиска и 3. руска коњичка дивизија.

¹⁾ Све датуми означенци су по старом календару.

²⁾ За формирање Прве српске Добровољачке Дивизије укнућено је са Крфа из Српске Војске 77 официра и 53 чланица подофицира и војника, који 3. марта 1916. год. отпушташе за Русију (Тарант-Риј - Бенгалија - Нарва - Лондон - Берген - Кристијанија - Ханса-ринг - Петроград - Одеса), где и стигао средином априла месеца. Наредбом од 16. априла ќенералштабни пуковник Стеван Хадик примио команду и објављује почетак дејствовања I С.Д. Дивизије,

14. августа овај корпус почиње прелаз у Добруџу; а 16. августа отпочето је укрцавање у бродове и шлепове I. С. Д. Дивизије код варошице Рени на Дунаву у Бесарабији и превоз дунавом до варошице Черна-Вода у Добруџи.

19. августа 1916. године Бугарска је објавила рат Румунији и бугарска III армија 20. августа из јутра прелази границу у Добруџи, напада и потискује мало на север од вароши Добрича делове Источне Групе III румунске армије (19. румунска пешадиска дивизија), који су имали да задрже јужни део Добруџе у одбрани до доласка 47. Руско-Српског Корпуса. Ну после овог успеха III бугарска армија стигне својим деловима пред утврђени Туруткај, напада га 24. августа и заузима (заробив 28.000 румунских војника – од 17. румунске пешадиске дивизије), а по том напада и делове 9. румунске дивизије, послате од Силистрије у помоћ Туруткају, који такође претрпеши пораз.

При оваквој ситуацији ћенерал Зајончковски наређује покрет од Мецидије 47. корпуса, пре но што је се ту I. С. Д. Дивизија прикупила по искрцавању из бродова код Черна-Воде, који покрет она врши тога дана као и 23. и 24. августа – да 25. августа учествује у нападу за повраћај Добрича – у првој борби одсудном боју, код села: Каракинана, Осман-Факи и Чекирче северно од До-

чије се формирање наставља и завршава еко Видов-Дава. Јудство и остали официри дивизије били су Срби, Хрвати и Словенци (и неки Чехи) па аустроугарске војске, која у борбама пребегоме Русима или беху заробљена,

брича, у ком боју натера пред собом непријатеља у бегство.

И поред сјајног успеха I. С. Д. Дивизије у овом боју 25. августа ћенерал Зајончковски, због рђаве ситуације код Румуна, морао је наредити да се Добруџанска Армија¹⁾ повуче у зону дуж старе румунско-бугарске границе пре 1913. године, од Олтинског језера на Дунаву до варошице Мангалије на Црном мору. Наступање III бугарске армије и почетак њеног напада 31. августа дочекан је на овоме фронту; али како је 9. румунска дивизија дошла у крајње критички положај, то је I. С. Д. Дивизији наређен напад ради спасавања ове румунске дивизије, који је напад она енергично и извршила 1. септембра ка селу Текедереси, нагнавши пред собом непријатеља у бегство, који остави 8. топова и 6. митраљеза.

Али, докле је се бој I. С. Д. Дивизије овако успешнио развијао на њеном фронту, код суседне 61. руске дивизије наступила је криза, услед чега је ћенерал Зајончковски наредио да се цела Добруџанска Армија повуче на зону од Рашове на Дунаву па до језера Тузле на Црном мору, на којој је по том и бивена прва битка у Добруџи. –

По завршеном повлачењу у току ноћи 1. септембра нов одсек, на коме је 2. септембра наша савезничка добруџанска војска распоређена, био је: зона од Рашове на Дунаву па до језера Тузле на

¹⁾ 26. августа румунски краљ остално је под команду ћенерала Зајончковског остатак 9. румунске дивизије и ослабљену 19. румунску дивизију.

Црном Мору, зона удаљена на дан марша од жељезничке пруге Черна-Вода—Мецидија—Констанца, и као таква, та је зона требала бити организована за упорну одбрану јаке снаге за заштиту Средње Добруде. У предвиђању инвазије Бугара на Добруду Румуни су још почетком рата 1914. године утврдили ову зону. Утврђења су чинила дуге непрекидне одсеке дубоких стрељачких заклона, профиле за стојећег стрелца, са заклонима за резерве и са саобраћајницама. Примена утврђења за заштиту била је врло добра. Недостатак је био у томе што није било препречних средстава, те према томе положај није био обезбеђен од заузета изненадним јуришем.

Распоред трупа био је следећи: од Рашове на Дунаву до села Кокарце 9. румунска дивизија; одатле па до пута Мамуткујус—Карабака I. С. Д. Дивизија; од тога пута па до Кобадинула 61. руска дивизија; одатле па до језера Тузле код Црног мора. 19. румунска дивизија, а по зади ње 5. румунска дивизија; З. коњичка руска дивизија позади код Мурфатлара.

Положај I. С. Д. Дивизије износио је око 12 километара и био је поседнут овако:

I. бригада: 2-ти пешадиски пук са 3 пољске батерије на одсеку утврђеног положаја од села Кокарце (закључно) па јужно до коте 138.

II. бригада: 3-ти пешадиски пук на одсеку источно од одсека I. бригаде па до 61. руске дивизије.

Дивизиска резерва: 1-ви пешадиски пук јужно од засеока Спапунара, са 1 хаубичком батеријом и саперном четом. Од овога пука узет је 3 септембра 1-ви батаљон за поседање простора између I. и II. бригаде, а због врло великог фронта.

4-ти пешадиски пук: био је у армијској резерви код села Билбил-Мика.

У току 3. септембра појављује се непријатељска пешадија и почине обострана артилериска ватра, настављена и сутрадан 4. септембра.

5-ог септембра око 0.25 часова непријатељ је отпочео напад на одсек I. бригаде I. С. Д. Дивизије и на лево-крилни одсек 9. румунске дивизије. Две чете које су биле на предстражи I. бригаде, под слабом борбом повукоше се на главни положај, праћене непријатељском пушчаном ватром. Овај непријатељски напад сусрео је 2-ти пешадиски пук пушчаном ватром са главног положаја. И батерије са левог крила положаја 9. румунске дивизије (око села Јенице) отвараху јаку ватру на ову непријатељску пешадију.

По добивеним извештајима команданта I. бригаде, да непријатељ знатном снагом напада на одсек I. бригаде, и од команданта II. бригаде да према његовом одсеку нема никаквих знакова о нападу, командант I. С. Д. Дивизије наредио је команданту 1. пешад. пука у дивизиској резерви (2. и 3. батаљон тога пука), да упути један батаљон кроз село Кокарцу за појачање 2. пука. Овај 2-ти батаљон (под командом потпуковнијака Божина Симића) стигао је око 2 часа ноћи на положај 2.

пука и ојачао га утурањем поједињих чета у слабо поседнуте делове положаја. А потом било је наређено команданту II. бригаде да упути две чете са свога десног крила на одсек I. бригаде за непосредно ојачање левог крила нападнутог одсека.

(Напоменा: Ово што следи, моја су излагања, којих нема у *Сломеници Ђенерала Максимовића*).

Али потпуковник Божин Симић, командант овог 2. батаљона 1. пука, приспелог као ојачање 2. пуку, буде рањен; његов заменик капетан II класе Војислав Феликс, (најстарији командир од оближњих присутних чета из 1 батаљона 1. пука, упућеног такође за ојачање 2. пуку), буде одмах по том смртно рањен. Због тога је телефонски наређено команданту 1 пука да из његовог 3. батаљона, који је још једини остао у дивизијској резерви код засеока Слапунара, одмах упути најстаријег командира чете да оде на положај 2. пука изнад села Кокарџи и тамо прими команду над 2. батаљоном 1. пука. Тај најстарији командир био је командир 1. чете 3. батаљона 1. пука пешадије капетан I. кл. Данило Ненадовић – моја маленкост.

*

Могло је бити око 4 часа 5. септембра кад сам кренуо са два ордонанса ка селу Кокарџи. На путу сртнем потпуковнику Божину Симићу, коме је једна рука била рањена и завијена; пратила су га два војника. Проговоривши са њим неколико минута о ситуацији наставим пут хитно па прашав кроз село

Кокарџи почнem се пети уз благи нагиб положаја I. бригаде, на коме је био распоређен 2 пешадиски пук и два батаљона 1. пука. Дошаvши до рова-заклона, у коме је био командант 1. бригаде пешадиски пуковник Ђура Јосиповић, јавим му се а он ми укратко даде податке о ситуацији и једног ордонанса да ми покаже пут до места где је био командант 2. пука потпуковник Милорад Матић, а које је место било удаљено око 300 метара. Потошто стигнем тамо и јавим се потпуковнику Матићу код његовог рова-заклона, он ми нареди ово: „Капетан-Ненадовићу, од Божиновог батаљона (2. батаљон 1. пука) овде су крај мене у заклону две чете (ровови-пасивни заклони) као моја одсечна резерва; а прве две чете кренуте су напред за појачање у стрељачким рововима. Али Божина рањише а Феликс ногиће, па су те две чете застале. Отидите, капетан-Ненадовићу, и крените те две чете напред до стрељачких ровова и појачајте стрељачки строј, јер Бугари нападају у том правцу”.

Добивши ово наређење ја осмотрим две чете у одсечној резерви – неколико корака одатле, па онда узмем два ордонанса и кренем напред поред једне цик-цак саобраћајнице. За све то време била је јака непријатељска пушчана ватра, и то тако близка – судећи по звуку пушцања – да сам био прилично изненађен. Идући тако напред са она два ордонанса, после стотинак метара од прилике један ордонанс јаукун – рањен у раме; вратим га да иде на превијалиште, а ја са оним другим ордонансом скочим у цик-цак саобраћајницу и кренем

даље напред. После неколико корака натрча на нас један добровољац усплахиран. Зауставим га и упитам куда ће, а он ми збуњено одговори: „Ево Бугара!“ Ја га упитах да се не вара, а он ми одговори: „Не, Бога ми, погибе нам командир Петро“ (поручник-добровољац Петар Илић из Крешеве – Босна). Не верујући му још, ја изађем испред њега и наредим му да крене за мном а ордонанс позади. Највише још око стотину корака да смо тако прошли па наиђосмо на један ров и ја спазих следећу слику: над ровом стрељачки строј Бугара; Бугари хитно пружају пушке у ров и гађају; а из рова, у коме беше доста погинулих и рањених добровољци дижу пушке, опаљују и ножем боду. Изнад рова угледах тада баш према мени два зверски светла ока под „шапком“ – потпуно сличној руској шапки. Али тада чух од прилике: „что сакаш тука“... (а уз то псовка, бугарска псовка); и његова у том тренутку опружена пушка на један метар од моје главе плани... Не погоди ме, а земља од обале уске саобраћајнице, у коју зрно удари, прену ме по лицу. Скочим у назад и заклоним се за угао цик-цах саобраћајнице као и моја два пратиоца, па се погнути браз одамкнемо те нас тако не дохватише зрина следећих пуцњева. Прва мисао била ми је „резерва“, па потрчим кроз саобраћајницу ка команданту 2. пука и одсечној резерви.

Стигавши до заклона потпуковника Матића рекох му: „Господине потпуковниче, ево Бугара на 200 корака одавде. Резерву – да извршим јуриш!“ На ово се потпуковник Матић сило изненади и

рече: „Шта кажете, Бугари на 200 корака?“... Па, замиславши се за тренутак, одлучно ми рече: „Капетан-Ненадовићу, узалуд даљи отпор. Јачи су. Морамо се повући. Ја ћу сад телефоном издати наређење за повлачење а ви узмите ове две чете (одсечна резерва), па се опрезно повуците на ону косу преко јаруге, с оне стране села, и одатле штитите одступање“.

После овога, он сиђе у заклон и телефоном обавести команданта I бригаде да наређује одступање. Телефоном нареди батаљонима свога 2-ог пука да се повлаче, па потом нареди да се дигне телефон и са својим ордонансима и телефонистима оде ка заклону где је био командант I. бригаде (на 300 метара ниже).

Према оваквом категоричком наређењу потпуковника Матића, ја прићем двема четама одсечне резерве у заклонима на неколико корака одатле, саопштим им наређење за повлачење, покажем правац, наредим да се држи равнање и да нико не пређе мимо мене, па опрезно кренемо и почнемо полако слизити низ благи нагиб, на коме је било из више места широких рупа са набаџлом земљом са стране (заклони за резерве, спремљени још пре ступања Румуније у рат, при утврђивању положаја – као што је напред поменуто).

Једва да смо тако прешли 100–150 метара а под јаком, близком пушчаном ватром Бугара, кад чух да неко виче позади нас: „Господине капетане, у помоћ! Опколише Бугари чету капетан-Воје Шикопарије!“ (капетан II кл. Војислав Шикопарија, ко-

мандир 1. чете 2. батаљона 2. пука). То беше један ордонанс послат да тражи помоћ.¹⁾ Чувши то помислих: поклаће их... За једно магновење пројма ме нека чудна струја, уз две речи које изустих: „сад гинути...” — па тако решен, и не питајући ништа више оног ордонанса, командујем: „стој”, и линија од 200—250 бораца заустави се... По неки слабији духом, покуша да промакне у јаругу, те опалим из револвера два-три метка преко њих, викнем на њих и вратим их у линију.

У том тренутку брза пушчана паљба бугарска беше управљена на нас; иу и ако већ беше почело да свиђе, срећом Бугари гађаху већином високо, јер се иођу с висине теже осматра у низину. Ипак приклекосмо за неколико тренутака док та брза паљба не умину.

Али баш тада указа се пред нама на 300—400 метара једна тамна маса, кара, чија се силуета јасно оцртаваше према хоризонту, а на равном гребену положаја, и то на друму који је пресецao управни положај и водио у село Кокарцу а недалеко и у висини онога места где сам био дошао до рова, у коме је вођена напред поменута борба прса у прса.

Видев то, ја снажно викнух: „Добровољци-јунаци! Опколише Бугари чету капетана Воје Шикопарије... Недајте јунаци да нам изгину браћа! Трубач, свирај јуриш!” И трубач крај мене засвира јуриш... „Напред, јунаци, јуриш — ура!” — моја

¹⁾ Овога ордонанса предложено сам доцније за одlikovanje и одlikovan je srebrnom medaljom za hrabrost.

команда уз трубни знак као да је електризовала добровољце: једно силино, претеће, страшио „ура!” разлеже се и линија од 200—250 бораца сложно потрча уз благи нагиб положаја... Недалеко од мене, подскакиваше за јуришајућим стрељачким стројем у трчјем кораку једна висока фигура у официрској униформи: потпоручник добровољац Пера Прекајски (сада резервни капетан I кл. и управитељ једне школе у Бачкој).

На наш трубни знак и наше „ура” она бугарска кара заустави се и саже земљи, очекну неколико тренутака па се наједанпут диге, заталаса и... поврати назад трком и шумно кроз пола дозреле кукурузе.¹⁾

Ово нагло бежање очевидно многобројнијег непријатеља, одушили добровољце до заноса; у трку кликљући избише на гребен положаја, па и даље низ положај гонише бразом паљбом непријатеља,

¹⁾ Та кара била је бугарски батаљон у спаснутом строју Ударна колона Бугара из главног правцу напада, а позади стрељачки строј (стрељачки строј љаха), који сај поменуо напред при опису борбе у прса на коју сам био напао у рововима напред поменутих двеју наших чета). Такле у војном нападу Бугари су по правилу, кретали ударну колону јасно обележеним правцем дружом.

Том приликом на положају је остао један бугарски војник, сај се предао, и од њега је се дозијало, да је та ударна колона била бугарски батаљон.

Тај бугарски војник био је Србин из топличког округа, кога су Бугари наслије рекрутовали и одвели у Добруду као бораца. Тај је Србин, по чувењу, доцније саслушавао у штабу дивизије и, на основу његових изјава о наслијеном рекрутовању нашег љаха у Србији (од стране Бугара), чињени су протести преко Црногог Крста у Женеви. (Ово све дозијало сам доцније од официра из штаба.

који се распушта и разбеже невероватном брзином из предњи нагиб положаја.

Али како већ свањиваše, а гребен положаја раван и прегледан плато као и позадњи нагиб, спазим да је лево одступио 3-ти пешадиски пук (распоређен на целом положају II бригаде), као и да су десно са положаја 1. бригаде одступили неки делови из 2. пука и да већ — и лево и десно — слизазе у удоље позади положаја. Би ми одмах јасно да је ово одступање наших трупа с положаја дивизије лево и десно могло навести Бугаре да крену у поновни напад на те делове положаја и без борбе их заузму. Стога наредим да сви трубачи свирају „напред” и „јуриш” и пошаљем ордонаце лево и десно да јаве, да је непријатељ разбијен и протеран с положаја те да се све наше трупе најхитније врате на своја места. И после непуна пола часа врате се на своја места све наше трупе.

Према томе, положај целе I. С. Д. Дивизије тада је одбрањен и задржан у нашој власти како напред описаним противнападом — јуришем ових наших двеју чета, тако и враћањем (на показати начин) на њихова места наших трупа лево и десно, које су биле предузеле одступање, према већ ранije добivenом телефонском наређењу од потпуkovnika Матића, као што сам напред навео.

У то време пристиче на положај и последњи батаљон из дивизијске резерве — 3. батаљон 1. пука (под командом мајора Милутина Митића), а са њиме и командант 1. пука пуковник Стојан Поповић. (Командант I. С. Д. Дивизије — према наво-

ду Јенерала Максимовића у Стаменици — одлучио је да за ојачање нападнутог десног дивизијског одсека упути и овај последњи батаљон дивизијске резерве, пошто је добио извештај да је 4. пук из армиске резерве, упућен ка дивизији). Али пошто је непријатељ већ био програн са положаја то је после овај батаљон распоређен на положају као што ће ниже бити изложено.

Мало потом на плато положаја дођоше к мени командант I. бригаде пуковник Ђура Јосифовић, командант 2. пука потпуковник Милорад Матић а са њима и командант 1. пука пуковник Стојан Поповић и командант 3. батаљона 1. пука мајор Милутин Митић. Поздравише се са мном и срдачно честитаху војницима и мени на успеху. Ја их одведем на место где сам иођу дошао у ров и наишao на борбу прса у прса. У рову видосмо доста изгинулих и рањених добровољаца а међу њима поручника-добровољца Петра Илића, погинулог. Над самим пак ровом целом дужином беше мртвих и рањених Бугара. Тај ров био је ров за почесне резерве на самом платоу, гребену положаја, али удешен и за активно дејство. Тај ров дакле био је позади наших стрељачких ровова који су били на предњем нагибу положаја за 200—300 метара напред. Према томе Бугари, у иођном нападу имајући за правац друм, својим јачим стрељачким стројем разбили су наше малобројне стрелце из стрељачких ровова око друма. Потом су под заклоном мрака успели да стигну до првих напред поменутих ровова за почасне резерве у близини друма, и ту нашли

на прве две чете 2. батаљона 1. пука, које су требале да оду још даље напред у појачање стрељачког строја; али због рањеног команданта тог батаљона потпуковника Симића и погибије његовог заменика капетана Феликса, те две чете су као што је напред описано остала у тим рововима и ту се јуначки бориле прса у прса са стрељачким стројем Бугара.

*

Напред је изложено (навод из *Сломенице* Ђен. Максимовића), да је овај напад Бугара 5. септембра пред зору извршен на десни одсек наше I. С. Д. Дивизије (на одсек I. бригаде) и на левокрилни одсек суседне 9. румунске дивизије. Наводим тек стуцено овај став из *Сломенице* Ђен. Максимовића:

„У 5. сати изјутра непријатељ је главном снагом већ избијао на положај I. бригаде. Али супртном јаком ватром као и против нападом ножем, он је заустављен, потучен и око 5.20 часова натеран у бегство, гоњен ватром наше пешадије и артиљерије“.

И тај против напад ножем — јесте онај који сам напред описао; а из ових наведених редака из *Сломенице* Ђен. Максимовића види се да је овим против нападом ножем одбијена главна снага непријатељска — на месту где је једино био успео да избије на наш положај на целом фронту овог њиховог ноћног напада на положај I. бригаде I. С. Д. Дивизије и лево крило положаја суседне

9. румунске дивизије. Па како је непријатељ на овом главном правцу напада био разбијен и одбачен, то су се његове нападне трупе повукле и са целог осталог напред поменутог нападног фронта те ноћи. Према наводу Ђен. Максимовића у *Сломеници*, овај ноћни напад вршили су 16. Ловчански и 25. Драгомански пешадиски пук II. бригаде Софијске Дивизије — осам батаљона непријатељских противу наших пет и по батаљона.

Сећам се још ових речи из мого првог уџбеника Тактике на нижој школи Војне академије: „Противник, који је решен да гине — страшан је своме противнику“. Несумњиво да су ове речи нашеље једну од најлепших потврда у напред описаном против-нападу ножем — јуришу ове две слабе добровољачке четище, у једној танкој линији, противу једног бугарског батаљона у смакнутом строју. А то решење „гинути ради спаса онкољених другова“, решење засновано једино на искреноме осећају друштвубља, осећају који води до пожртвовања, дакле на једном од најуваженијих моралних чинилаца победе, могло је само као такво дати овакав леп успех и тиме и овом приликом доказати: да један од првих материјалних чинилаца победе „бројна надмоћност“, врло често не игра главну улогу у борби и рату. С тога Ђен. Максимовић, оцењујући у *Сломеници* ову ноћну борбу, потпуно оправдано вели:

„...непријатељ је са великим губитцима одбијен и положај наше дивизије одбрањен од једног напада, коме је недостајао главни покре-

тач: морална надмоћност над противником – браниоцем”.

После напред описане ноћне борбе и нашег јуриша у зору 5. септембра излажем стање на бојишту (према Стюменци ђен. Максимовића), те да би се имао најкраћи преглед догађаја до извршења другог јуриша сутра-дан 6. септембра.¹⁾

Пошто је непријатељ у највећом нереду, у бегству напустио наш положај, у дивизиском штабу дискутовано је: да ли да се из утврђеног положаја пређе у нападно гоњење. Одлучено је, да се обзиром на јаку замореност људства I. бригаде, као и због неизвесне ситуације на страни непријатељској, одустане од гоњења покретом, што је потпуно одговарало тактичком стању на бојишту, јер је непријатељ за 5. септембар припремао одсудан напад и у ту сврху према положају наше дивизије груписао је врло јаку артилерију. Испадне наше трупе, које би напустиле своје добре заклоне и јутром 5. септембра кренуле у гоњење, потпале би под потпуно припремљену ватру масе непријатељске артилерије на земљишту, које је било добро реперирано и виђено са његовог аеростата (балона).

После завршеног одбијања непријатељског напада, одсек I. бригаде подељен је на два подосека, десни – 1. пук и леви – 2. пук.

¹⁾ После извршеног јуриша 5. септембра у зору предао сам пред подве команду над 2. батаљоном I. пука старијем од пене пешад. капетану I. кл. Божку Тоскићу, а ја сам примао општу команду над мојим I. четом 8. батаљона I. пука.

(3. пук остао је и даље на одсеку II. бригаде, где је и био).

Око 8 сати борба на десном одсеку дивизије потпуно се стишла. Непријатељски аеростат још од јутра стајао је у ваздуху у реону села Јенице.

4. пук (из армиске резерве упућен ка дивизији), стигао је око 6 часова северно од Слапунара где је задржан, јер потребе за његово увођење у борбу није више било.

До 11 часова пре подне настало је затишје на целом дивизиском фронту.

Али непријатељ дотле своју ретку артилериску ватру тако силно појачава око подне, да је положај I. бригаде био обавијен густим димом од непријатељских шрапнела и бризантних граната. Било је очевидно, да непријатељ предузима велики напад с планом и са довољно артилериских средстава, нарочито са јаком тешком артилеријом.

Под притиском ове врло јаке артилериске ватре, на коју наша слаба артилерија слабо одговараше, више под психичким него материјалним дејством сва три пука у I. борбеном реду I. С. Д. Дивизије почеле се повлачити са својих утврђених положаја. Сви покушаји да се пукови задрже на положајима нису успели.

Услед овог повлачења један део фронта наше Добруџанске Армије био је угнут за 5–7 километара, али није био пробивен непријатељским нападом, јер је се 61. руска дивизија лево (појачана 10. бригадом румунском), одржала на свом положају (Коца-Јук); а 9. румунска дивизија десно по-

вила је своје лево крило и одржала везу са десним крилом наше I. С. Д. Дивизије – са I бригадом, која се прикупљала јужно од села Идрис Кујуса (кота 145), а II. бригада лево код коте 135.

Непријатељ је се задржао на јуришним падинама Спалунар-Дере.

Ноћ 5–6 септембра прошла је на миру.

У 1 сат ноћи 6. септембра командант I. С. Д. Дивизије добио је заповест за извршење напада ради повраћаја изгубљеног, 5. септембра, положаја код Кокарце, на основу чега он у 5. часова издаје заповест за напад:

I. бригада: правац Бујук Мезарлик Бајир; (1. и 2. пук);

II. бригада: правац Орта Бурун Бајир (3. пук).

Дивизијска резерва: 4. пук јужно од Идрис Кујуса;

242. руски Луковски пешад. пук (помоћ из армиске резерве) наступа позади 3. пука.

Напад је почeo у 7 часова.

Имао је да се изврши одсудан напад; 1. и 2. пук I-ве бригаде, под јаком непријатељском ватром доприли су око 11 часова до на 400–600 метара од бугарских стрељачких заклона на војничком гребену Бујук Мезарлик Бајира северо-источно од села Кокарце. Због бугарске јаке пешадиске и артилериске ватре послат је из дивизијске резерве I-ој бригади за појачање 3. батаљона 4. пука (напомена: једна чета овог батаљона ушла је у стрељач-

ки строј на левом крилу 3. батаљона 1. пука, а остале три чете остале су у Спалунарској долини до kraja напада).

У ово исто време око 11 часова код 2. пука десног крила потпало је под јаку бочну ватру а око 12 часова погинуо је командант тога пука потпуковник Милорад Матић. Због великих губитака код овога пука упућен је око 15.30 часова из дивизијске резерве 1. батаљон 4. пука са три митраљеза на десно крило 2. пука, којима је се придружила и једна чета 35. румунског пука.

Према 3. пуку II. бригаде који је нападао у правцу Орта Бурум Бајира око 9 часова непријатељ је почeo напад. Али је у десни бок био нападнут са Качамак Орман Бајира од 10. румунске бригаде и дочекан ватром 3. пука и наше артилерије, те је био приморан да одустане од напада и да се укопава на југо-источном делу Бујук-Мезарлик Бајира. Око 11 часова 3. пук, потпомогнут ватром батерија са свога одсека, кренуо је у напад и то својим десно-крилним 3-ћим батаљоном – у вези са левим крилом 1. пука – на десно крило одсека Бујук-Мезарлик Бајир; а 1. и 2. батаљон у лево на северну падину Орта Бујун Бајира (два километра на север од коте 142). Позади левог крила 3. пука био је 242. Луковски пук, који је своје леве крило протегао на Качамак Орман Бајир, где су стајали делови 10. румунске бригаде. Наступање левог крила 3. пука вршено је лагано, јер је против њега непријатељ дејствовао врло јаком ватром. —

Изложићу још кратак текстуални навод из Спо-
менице Ђен. Максимовића о стању на бојишту код
сва четири пешад. пука I. С. Д. Дивизије у времену
око 19 часова 6. септембра, дакле у времену када
је I. пук предузео јуриш. Упоређењем овог навода
са мојим сопственим описом, који по том следује,
моћи ће се добити јасна слика о околностима под
којима је овај други јуриш извршен и о последи-
цима овог јуриша.

3. пук (лево крило I-ог борбеног реда I. С. Д.
Дивизије – који је пук до тог времена у нападу
споро напредовао својим левим крилом – 1. и 2.
батаљон; а десним крилом својим – 3. батаљон –
био у вези са левим крилом 1. пука):

„У вече око 10 часова десно крило 242.
руског Луковског пука отпочело је отступати
а у вези са њиме и 2. батаљон нашег 3. пука,
где је због рањавања команданта батаљона
настала извесна забуна и растурање војника; и-
наче на целом фронту 3. пука развила се врло
јака пушчана ватра, праћена са контра на-
падима бугарским. Криза код 3. пука због по-
влачења 2. батаљона, могла се рђаво одазвати
и на резултат борења целе дивизије. Али ју-
начко држање официра успело је да одржи
већи део војника у реду и да пук, ма и знатно
ослабљен, запоћи на близком одстојању од не-
пријатеља. У времену ове кризе од села Ма-
јмут Кујуса наилазио је на бојиште 62. румун-
ски пешад. пук (три батаљона), овај пук је

са главним (два батаљона) упућен на одсек
I. бригаде, а један његов батаљон упућен је
на одсек II. бригаде – 3. пук код коте 147,
за прихват дела 2-ог батаљона који се повла-
чио. Овај румунски батаљон развио се око по-
менуте коте и ништа друго није имао да ра-
ди, пошто су се 1. и 3. батаљон 3. пука др-
жали напред, одбацијући против-нападе Буга-
ра. Борба на фронту II. бригаде – 3. пук
наступањем мрака остала је нерешена. Два ба-
таљона 3. пука остала су у непосредној близи-
ни непријатеља према фронту 31. бугарског
пешадиског пука”.

2. пук (десно крило I. борбеног реда I. С. Д.
Дивизије – који је пук око 15.30 часова био добио
из дивизиске резерве појачање 1. батаљона 4. пука):

„У 16.30 часова командант I. бригаде по-
тражио је и последњи батаљон из дивизиске
резерве. Да би се нападу I. бригаде дао од-
судан потисак ради проваљивања у неприја-
тељски положај, командант дивизије наредио је
команданту 4. пука да са последњим својим
батаљоном (2-ти) појача I. бригаду у правцу
који му укаже командант I. бригаде.

Већ се почело смркавати (дакле око 19
часова – примедба потписатог), када је по-
следњи батаљон дивизиске резерве ушао у бор-
бени поредак I. бригаде на њеном крајњем
десном крилу (дакле код 2. пука). *У то време*
у 2. пуку, због колебања борбе целог дана,

била је настала мешавина јединица; под заштитом свежег 2. батаљона 4. пука прикупљали су се и делови 2. пука а тако исто и делови 35. румунског пука. На тај начин крајње десно крило наше дивизије покренуто је још напред и тамо, северо-западно од коте 136, пришло је на 200–300 корака од непријатељских ровова обухватајући их са „северо - западне стране”.

1. пук (центар I. борбеног реда I. С. Д. Дивизије, од кога је пука 1. батаљон својим стрељачким стројем лево био у вези са 3. пуком; у средини стрељачки строј 3. батаљона; десно био је стрељачки строј 2. батаљона 1. пука и у вези са 2. пуком):

„Међутим, око 19 часова 1. пук ојачан 3. батаљоном 4. пука (од кога је 1. чета ушла у стрељачки строј 3. батаљона 1. пука а три остала позади у удолју још преко дана током напада), предузео је јуриш на непријатељске ровове пред собом. Овај јуриш припремљен је јаком близком пушчаном и митраљеском ватром уз шрапнелску ватру батерије 64. артилериске руске бригаде. Са громовитим „ура” ојачан 1. пук креће целим својим фронтом на јуриш; после местимичне борбе ножем непријатељ је – 7. Преславски пук – потиснут и његови делови бачени су у бегство.

Овај јуриш преноси се са левог крила I. бригаде ка десном крилу, где се 16., 25. и

део 41. бугарског пешад. пука повлаче у нереду. Са наступањем ноћи сви су непријатељски ровови на Бујук Мезарлик Бајиру били заузети. Са овог положаја одбачена је II. бригада Софијске дивизије (16. и 25. пук); а сем тога, јуришни налет нашег 1. пешад. пука подгодио је у бок и 7. пешад. пук (лево-крилни пук I. бригаде 4. бугарске дивизије, који се од 9 сати изјутра борио пошавши са 31 пуком унапред на распоред нашег 3. пука источно од коте 147), и његов 1. батаљон одбачен је потпуно са положаја око 22 часа.

Тако је наша ојачана I. бригада – 9. батаљона (по 3 батаљона из 1. и 2. пука и 3. батаљона из 4. пука), потукла и пртерала II. бригаду Софијске дивизије и лево крило I. бригаде 4. бугарске дивизије (7. пук).“

Из предњих података, dakле, види се распоред и стање на бојишту 6. септембра око 19 часова код сва четири пука обе бригаде I. С. Д. Дивизије, као и то да је 1. пук у центру распореда извршио успешан јуриш у то време. А како је дошло до овог јуриша изложићу сада према ономе што сам тада видео и чинио (а којих података нема у Споменици Ђенерала Максимовића) – dakле опис другог јуриша. –

*

У нападном покрету I. борбеног реда I. С. Д. Дивизије (3. пук лево, 1. пук у центру, 2. пук десно, а 4. пук по батаљонима код 2. и 1. пука) 6.

септембра од 7 часова ујутру, у 1. пуку био је распоред следећи: 1. батаљон био је лево, 3. батаљон у средини а 2. батаљон десно. У току наступања и потом подилажења ка непријатељском положају на Бујук Мезарлик Бајиру 1. и 3 батаљон су се скоро додиривали својим крилима и тако и избили на једну косицу према бугарским рововима на 4–500 метара. Бугарска пушчана и митраљеска ватра, кад је се на ту косицу избило, била је сила, јер је благ инагиб ка бугарским рововима одатле био потпуно чист и брисан, нарочито према фронту централног 3. батаљона, који је још због таквог пружања косице на коју је избио, добијао косу ватру с лева. Стрелци се зачепркаше, потрбушке копајући ашовчићима и ножевима заклоне на тој косици. Позади стрељачког строја моје чете (1. чета 3. батаљона), па десетак корака, моји ордонанси потрбушке чупаху бусике, те се коликотико заклонисмо на самом гребену косице. На стотину корака на благом нагибу позади гребена косице командант 3. батаљона мајор Мијутин Митић такође у једном таквом заклону израђеном на брезу руку. С времена на време неко рањен; с тешком муком износе га, управо свлаче по зади у удоље и предају носиоцима рањеника. Муниције нестаје; са потртвовањем се привлаче разносачи муниције и доношују муницију, коју доносе од делова бојне коморе у удољу. Потом... доскочи до мене по зади један војник и јави: да непријатељско зрно погоди у главу нашег команданта батаљона Мијутина Митића и уби га... Примам команду над 3. батаљоном

од тог тренутка и наређујем по том војнику да се батаљонски ордонанс привуку до командира чета и саопште им моје наређење да сам примио команду над 3. батаљоном, и да ћу се налазити на месту на коме сам и до сад био (јер сам одатле имао потпуну прегледност).

Око 16 часова лево по зади стрељачког строја а правцем од 3 пука неко комешање; из кукуруза избише неки румунски војници — десетак; одступају, окрећу се и пуцају преко глава нашег стрељачког строја. Ово створи забуну и кризу; стрељачки строј лево од мене „сручи се”, пође назад. Скочим и из свег гласа викнем: „Издајници, куда ћете?!... Ове три речи невероватно су дејствовале: за неколико секунада сви се вратише на своја места...

Потом... привлачи се један ордонанс и јавља ми: да је командант 2. батаљона капетан Бошко Тоскић лакши рањен, и да иде на превијалиште да му прегледају и превију рану (погоди га зрио „по сред срца жива” — у горњи леви цеп од блузе, у коме је била чаша од алуминијума, у коју је зрно ударило, склизнуло и закачило му месо на мишици). По томе ордонансу наређујем да се јави командирима чета 2. батаљона (сви потпоручници-доброВољци) да је и тај батаљон под мојом командом.

Услед силне ватре никако се није могла успоставити веза са командантим 1. пука, који је био на другој страни удоља.

У сумрак, око 19 часова, у правцу од 3. пука лево јако комешање; одступа стрељачки строј

наших војника, а међу њима опет румунски војници. Даље на десном крилу код 2. пука неко комешање. Све ово, као и бугарска силна пешадиска и артилериска ватра, створише забуну и кризу код стрељачког строја лево и десно у мојој близини као и даље. Делови лево и десно не далеко од мене, дигоше се и поћоше назад, без обзира на силну ватру.

Моја команда више пута понављана: „Стој! – на своја места!”, није се чула у оној тутњави од паљбе и сви моји покушаји, да зауставим одступање, остаše без успеха.

У таквом очајном стању – решим се на једно „или-или”: трубачу крај мене наредим да свира јуриш...

Кроз све оно комешање и силну пуцњаву овај трубни знак за један тренутак створи извесну тишину... Уграбим тај тренутак и из свег гласа викнем: „Напред, добровољци, беже Бугари! Напред, Ура!” То моје ура прихватише педесетак војника, који су били преда-мном, а међу њима потпоручник добровољац: Антон Неандер (Чех) и наредник-добровољац Остоја Паљић (сада резерв. капетан I. класе и трговац у Тузли – Босна), па уз нови трубни знак јуриша и громко „ура” кретосмо напред...

Ово освести и остале: по зади нас разлеже се силен „ура” и из удоља почеше трчати за нама и они (који су били одступили у удоље), без обзира на најсилнију бугарску пушчану и митраљеску ватру и распракавање бугарских шрапнела иско над нама од тренутка кад се разлеже наше „ура”.

У колико смо ближе прилазили бугарским рововима (уз непрекидно „ура”) у тојико бугарска ватра слабљаше. А кад први делови стигоше до бугарских ровова – јавише ми одмах да су ровови празни... Бугари не смедоше сачекати наш јуриш већ оставише своје ровове и одступише.

Наредника Паљића и још неколико подофицира тада упутим са јаким патролама напред по равном гребену бугарског положаја, да извиде терен, остану тамо као бојне предстраже и извештавају ме о свему што примете.

Пошаљем ордонанске ка месту где се налазио командант 1. пука да му јаве да смо заузели непријатељске ровове и да ордонанси по сваку цену доведу телефонисте са телефонском линијом.

Потом отпочнем сређивање измешаних делова из сва четири пука, који се делови при враћању из удоља скупљаху у правцу одакле се чуо трубни знак јуриша.

Из 2. пешад. пука капетан I. класе М. Мил... заступник команданта батаљона, враћао се са својим деловима из удоља такође у правцу одакле се труба чула и наишао на мене рече ми да је цео 2. пук одступио у удоље као и два батаљона из 4. пука послата му у помоћ. Препоручим му да што брже може оде десно ка положају 2. пука и јави да се тај пук и два батаљона из 4. пука најхитније врате на свој положај.

Официре и војнике из 3. пука, који се такође враћају из удоља у правцу трубног знака, упутили да се што пре врате на положај 3. пука лево.

Мало потом стигну телефонисти са телефонском линијом. На телефону се јави командант 1. пука пуковник Стојан Поповић, кога брао и детаљно обавестимо о ситуацији. Баш тада јави се на телефону и начелник штаба Ј. С. Д. Дивизије артилериски мајор (сада бригадни ћенерал) Војин Максимовић, који рече: „Стојане, чуо сам све шта каже капетан Ненадовић. Капетан Ненадовић јесте ли заиста стигао у бугарске ровове?” Ја то поново потврдим и мајору Максимовићу и онда га замолим за најхитније наређење 2. и 3. пуку да се што је могуће пре врате на своје положаје и продуže покрет ка бугарским рововима, јер ми изгледа да су и према њиховим положајима Бугари одступили, пошто је тамо престала бугарска пешадиска ватра – те да би се спречно бугарски евентуално контра напад. Мајор Максимовић на то рече да ће се то одмах наредити; а мени нареди да пошаљем што даље напред јаке патроле, да држим везу десно и лево и да будем до крајности опрезан и да на случај бугарског контра-напада поступим најенергичније. Обавестим мајора Максимовића да сам јаке и сигурне подофицирске патроле послao већ напред и да ћу поступити по његовом наређењу на случај бугарског контра-напада.

Пред зору, на телефону ми се јави начелник интендантуре Ј. С. Д. Дивизије интендантски мајор Жив. Пејовић и упита ме: ко је командир 1. чете

3. батаљона 1. пука; рекох му да сам ја био до синоли, када сам примио команду над 3-тим батаљоном, пошто је командант мајор Митић погинуо. Он ме потом упита: је ли из те чете редов Жива Јаковљев (Банаћанин) и знам ли где је. Одговорих му да је тај редов заиста из те чете, али сада у овој ситуацији не могу знати где је. На то ми он рече: „Ево га овде, капетан Ненадовићу, сад га донеше на дивизиско завојиште; има двадесет бајонетских рана”. (Био редов Жива у једној од оних првих патрола, које су пошли за Бугарима, па се у мраку изгубио, набасао на једну од заштитничких патрола бугарских и Бугари га изболи појевима – али не тешко – и оставили га онесвесењог мислећи да је мртв; доцније га нашле наше патроле и однесе на завојиште. Овај је војник после оздравио). –

У току ноћи, био сам добио извештај, да је се командант 2. батаљона 1. пука капетан Бошко Тоскић вратио са превијалишта и примио команду над 2. батаљоном.

У свануће, 7. септембра стиже на положај, на коме сам био, командант 1. пука, пуковник Стојан Поповић, поздрави се са мном и с добровољцима, заблагодари нам и честита на успеху и пошто га упознах са стањем обиђемо најближи терен. Испред нас и обухватно према крајњем левом крилу 1. пука видесмо докле је наш 3. пук био у току дана дошао у наступању; наиђосмо на тело једног погинулог потпоручника-добровољца и тела неколико погинулих војника 3. пука.

Потом пуковник Поповић издаде наређење за покрет напред борбеног поретка 1. пука. Из *Споменице* ћен. Максимовића види се да је на основу заповести команданта I. С. Д. Дивизије отпочела тога јутра I. С. Д. Дивизија наступање на целом своме фронту, потискујући непријатељске слабије заштитне делове и 7. септембра у подне наша је Дивизија заузела свој ранији положај (од 5. септембра) и на тај начин извршила свој задатак (повраћај изгубљеног положаја 5. септембра). —

*

„Седмог септембра завршена је прва битка у Добруци, која је бивена са обе стране по плану...

Према томе, 6. септембар 1916 год. то је дан велике победе наше Добровољачке Дивизије, којом је победом сломљена нападна снага III. Бугарске Армије и ова за цео један месец (до 6. октобра) била је прикована у месту и нагнана на одбрану. Ако је 25 август дан славе 1. и 4. добровољачког пука, а 1. септембар 2. пука — то је 6. септембар дан славе целе наше Добровољачке Дивизије. Јер заиста, ретки су примери у ратној повесници да једна дивизија изгуби свој положај под ударцем велике непријатељске надмоћности (28 батаљона бугарских против 9 наших) па да сутрадан та иста дивизија са онаквим еланом и пожртвовањем, нападне и преотме тај свој положај од исте надмоћне непријатељске снаге

којој га је јуче била упустила. Ово је сјајан пример нападног духа наше Добровољачке Дивизије, који је њезина нарочита одлика. Ово је већ трећи велики бој, у коме наши добровољци упразо у нападу исказују сву своју огромну снагу и високу ваљаност. Они одбрану не маре, јер им одбрана у дубоким рововима затвара њихов пространи видокруг надања и маштања о ослобођењу и уједињењу све браће од Триглава до Јејевског мора”.

Тако ћен. Максимовић, завршује опис прве битке у Добруци. А у завршном делу *Споменице*, у одељку „оперативни значај борења I. С. Д. Дивизије у Добруци“ ћен. Максимовић наводи још и ово:

„У току 6. и 7. септембра — у данима своје највеће славе — наша је дивизија одсудно потукла код Кокаре јачу од себе непријатељску снагу, одбацила ју је са положаја, наневши јој огромне губитке и овим својим успехом створила, по признању ћенерала Тошева (команданта III. бугарске армије у Добруци) нову кризу код непријатеља, савладавши чврсту вољу за победом непријатељског високог командовања, уливши иму страх од пораза и признање неуспеха. Ово је имало за последицу обуставу непријатељске офанзиве за читав месец, што је било од великог стратегијског значаја за одбрану Румуније...”

У колико су пак два напред описана јуриша у Добруци, које јунички добровољци извршише под мојом командом, оличење њиховог изванредног нападног духа, као и у колико су — нарочито јуриш 6. септембра — допринели да се постигну напред поменути резултати прве битке у добруци, могуће је према изложеним подацима оценити.

* * *

Овај мој чланак биће ближи циљу истакнутом у самом почетку, ако и они многобројни читаоци, који нису упознати са војевањем у Добруци, добију ма и најкраћи преглед о целокупном животу и раду I. С. Д. Дивизије. С тога ћу у неколико најкраћих потеза изложити остало војевање у Добруци (према Споменици) и долазак на Солунски фронт ове дивизије (према мојим белешкама). —

После завршене прве битке у Добруци I. С. Д. Дивизија смењена је 8. октобра румунским трупама и упућена у резерву Добруџанске Армије.

На одмору, у резерви, I. С. Д. Дивизија остало је до 18. септембра, када почине друга битка у Добруци — офанзива наше Добруџанске Армије, која се завршава 23. септембра. У овој офанзиви учествовала је и I. С. Д. Дивизија.

Али због пораза I. Румунске Армије код Херманштата у Ердељу, као и због неуспеха Групе Румунских дивизија Ђенерала Авереска за прелаз Дунава из Румуније (према Решови) и наступање на позадину непријатељске армије у Добруци (јед-

новремено са офанзивом наше Добруџанске Армије са фронта) — офанзива наше Добруџанске Армије, напад са фронта на III. Бугарску Армију у Добруци, морала је се зауставити 23. септембра.

Од 24. септембра до 6. октобра било је затишје између друге и треће битке, када је се на обема странама радило на привлачењу појачања.

Трећа битка у Добруци од 6—12. октобра — одсудни напад, офанзива непријатељске Добруџанске Армије, имала је за резултат одступање наше Добруџанске Армије у Северну Добруцу. Маршал Макензен, овом трећом битком у Добруци постигавши свој операцијски циљ: поседање Добруџе код њезиног најужег места (језеро Ташаул до Црног мора — село Боажник на Дунаву), дакле до линије повољне за одбрану и малом снагом (ослабљена III. Бугарска Армија), остале снаге пребације у Северну Бугарску у циљу наступања одатле преко Дунава на Букурешт, дакле за вршење главне офанзиве против Румуније заједно са IX. Немачком Армијом из Ердеља. —

I. С. Д. Дивизија продужује у Северној Добруци своје одступање и прикупља се код села Исакче на Дунаву 14. октобра 1916. године, одакле је потом упућена преко понтонског моста на Дунаву у Јужну Русију на одмор и попуну као јако ослабљена.¹⁾

¹⁾ Јер, према цифрама изведеним у Споменици ђен. Макензена, I. С. Д. Дивизије у теку војевања у Добруци принесе ове своје жртве на олтар Народне Слободе и Јединства: од укупног бројног става дивизије око 20.000 људи (рачунајући ту и добијене попуне у теку операције):

У II. периоду операција у Добруци – одбрана Северне Добруде, која се продужује и после у тој руске револуције – није учествовала I. С. Д. Дивизија, пошто је по повратку из Добруде била на одмору и попуни у Јужној Русији, па ју је фебруара месеца 1917. год. ту затекла руска револуција.

Јула месеца 1917. године I. С. Д. Дивизија упућена је поново на леву обалу Дунава и ублизу кована опет у близини варошице Рени, те је ту била као резерва руске армије на овом делу фронта.

Али због околности, проистичућих из руске револуције, I. С. Д. Дивизија није могла више остати у Русији, па је по захтеву наше Владе упућена на Солунски фронт.

Украдана у железничке возове кренула је I. С. Д. Дивизија са леве обале Дунава (у првој половини месеца октобра 1917. године) на далеки север ка граду Архангелску. У Архангелск стиже штаб дивизије и I. бригада – 1. и 2. пешад. пук (смањеног бројног стања), и око Митровдана укрцаше се у три руска и један енглески транспортни

погинуло је 700 (од којих 42 официра)
разлено је 7.250 (од којих 203 официра)
настало је 1.821

А из документованих података у Споменици ћен. Максимова види се колико је се командант I. С. Д. Дивизије ћенерал-штабни пуковник Стеван Хадић заузимао да дивизија буде што шине поштеђена и очувана.

Односно губитака, које је непријатељ имао од оружја I. С. Д. Дивизије, ћен. Максимовић у Споменици наводи детаљан приглед састављен на основу података из бугарске после ратаје веље литературе. Пренај томе прегледу непријатељ је у Добруци имао око 14.800 људа избачених из строја оружја I. С. Д. Дивизије.

брод па преко Северног, Белог мора и Северног Леденог Океана допловише за 11 дана у Енглеску (Нью Касл). После одмора од неколико дана (у логорима код градова Олдершота и Винчестра) беху превезени у Француску (у кантонман у околини града Оранџа у Јужној Француској). После пријема нове опреме и одмора од десетак дана, кретоше возовима даље до града Таранта у Јужну Италију. Одавде бродовима беху превезени у Грчку до варошице Итеје у Коринтском заливу. Из овога места прво ауто-камионима а потом железничким возовима кретоше и стигоше у Солун о новој години 1918. —

После одмора, припреме и обуке у Могленичкој Долини 1. и 2. пук I. бригаде I. С. Д. Дивизије улази у састав новоформиране Југословенске Дивизије (дотадања Вардарска дивизија) и поседају ровове на положајима Соколац–Котка–Катуначки Поток.

II. бригаду I. С. Д. Дивизије (3-ти и 4-ти пешад. пук смањеног бројног стања), која такође путоваше у железничким возовима за I. бригадом са леве обале Дунава у Јужној Русији, задржаше большевици (који баш тада, око Митровдана преотеше власт) у граду Вологди и не допустише јој одлазак у Архангелск, него ју у железничким возовима упуте на Сибир. И тако II. бригада преко Сибира стиже у град Даљни на обали Жутог Мора према Јапану. Ту се украда у енглеске транспортне бродове па отплови преко Индијског океана, Црвеног Мора, Суецког Канала, Средоземног Мора, и

Егејског мора за Солун, где стиже почетком априла месеца 1918. године.

Концем априла месеца људство ове бригаде та-
кође улази у састав Југословенске дивизије.

Улога Југословенске дивизије у пробоју Со-
лунског фронта и после, у даљем ослобађању О-
таџбине, позната је.¹⁾

¹⁾ Ковицег јула јесена 1916. год. кад је I. С. Д. Дивизија
била наје из области Дунава ради преласка у Добруџу, по наређену
наше Владе упућено је из Српске Војске; са Краљом, из Солуна и
Бигерте 120 официра и чиновника и 81 подофицир и војник за
формирање Друге Српске Добровољачке Дивизије и штаба Српског
Добровољачког Корпуса.

Формирање је и извршено; али услед недовољног броја добро-
вољалаца за формирања четири лука II. С. Д. Дивизије, она дивизија
и штаб Корпуса остали су у Јужној Русији (град Одеса и овочина)
и из Солунски фронт упућени су (преко Архангелска) чешто раније
од I. С. Д. Дивизије.

К А Р Т А Д О Б Р У Ц Е
и
СКИНА БОЈИШТА КОД КОКАРЦЕ

